TẠP CHÍ NGHIÊN CỨU
PHẬT HỌC
CƠ QUAN NGÔN LUẬN CỦA TRUNG ƯƠNG GIÁO HỘI PHẬT GIÁO VIỆT NAM
ISSN: 2734-9195

Định mệnh trong triết học và tôn giáo Hy Lạp cổ đại

ISSN: 2734-9195 13:50 23/05/2026

Nemesius chủ yếu nhắm đến thuyết định mệnh của phái Khắc kỷ (Stoicism), đồng thời bác bỏ cả thuyết định mệnh tinh tú mà ông liên hệ với thuật bói toán Ai Cập. Sự phê phán ấy thậm chí còn mở rộng tới các quan niệm định mệnh của Plato.

Thuật ngữ Hy Lạp *heimarménē* (ἡ εἱμαρμένη), được chuyển sang tiếng Latin là *fatum* và trong tiếng Anh thường dịch là "fate" (định mệnh, đôi khi là "destiny" - số phận), chỉ một trong những yếu tố học thuyết nằm ở giao điểm giữa **tôn giáo và triết học** Hy Lạp. Đối với tư duy triết học, khái niệm này đặt ra thách thức trong việc khảo sát cách thức mà sức mạnh nhân quả được cho là của định mệnh tương tác với các hình thức nhân quả khác.

Suy tư về định mệnh đồng thời cũng dẫn đến hàng loạt vấn đề triết học liên quan đến các biến cố ngẫu nhiên, tự do ý chí, thuyết định mệnh luận (*determinism*), tiền tri thần tri (*divine foreknowledge* - sự biết trước của thần linh) và quan phòng (*providence*), cùng nhiều chủ đề khác.

Hơn thế, chủ đề này còn in đậm trong những trải nghiệm nhân sinh được phản ánh xuyên suốt sử thi và bi kịch Hy Lạp cổ đại, thông qua đó, đã góp phần định hình sâu sắc thế giới tưởng tượng của toàn bộ nền văn học phương Tây.

Những trải nghiệm ấy bao gồm vận may bất ngờ, sự bất lực của con người trước tai ương, thực hành bói toán (*divination*), cũng như mối quan hệ giữa con người với thần linh.

Hình chỉ mang tính minh họa. Nguồn: Internet

Trong bối cảnh các vấn đề như tự do ý chí, thuyết định mệnh luận và tiền tri thần tri tiếp tục giữ vị trí trung tâm trong **triết học** tôn giáo đương đại, việc khảo sát cách các triết gia Hy Lạp và cả những tác giả Hy Lạp không thường được xếp vào hàng ngũ triết gia tiếp cận các vấn đề này trở nên đặc biệt gợi mở. Tư tưởng Hy Lạp hậu cổ đại tiếp tục tái thẩm định các chủ đề về định mệnh và sự quan phòng thần linh trong khuôn khổ thần học Kitô giáo, đồng thời duy trì cuộc đối thoại lâu dài với triết học Hy Lạp "ngoại giáo" (*pagan*). Những trao đổi ấy đã tạo nên đóng góp quan trọng cho việc hiểu định mệnh dưới góc độ siêu hình học.

Công trình này được thực hiện theo sáng kiến của nhóm nghiên cứu Delphos do Jorge Luis Gutiérrez điều phối. Trong hơn một thập niên qua, nhóm đã tiến hành nghiên cứu trên nhiều chủ đề liên quan đến triết học và tôn giáo Hy Lạp cổ đại. Gần đây, nhóm cũng đã công bố một tuyển tập nghiên cứu về các vấn đề này (*Filosofía y religión en la Grecia antigua*, Salamanca: Pontificia Universidad de Salamanca/Sindéresis, 2024; chủ biên: J.L. Gutiérrez và D. Torrijos-Castrillejo).

Các thành viên Delphos tiếp cận văn học Hy Lạp theo nghĩa rộng. Hướng **nghiên cứu** của họ không chỉ giới hạn ở những tác giả vốn được quy ước là "triết gia", mà bao quát toàn bộ những suy tư trong nền văn chương Hy Lạp có chứa chiều kích triết học hoặc tôn giáo. Vì vậy, không có gì ngạc nhiên khi tập sách này bao gồm cả các nghiên cứu về Homer và Aeschylus bên cạnh những bài viết dành riêng cho các nhân vật triết học như Parmenides, Plato và Aristotle.

Bên cạnh đó, nhóm nghiên cứu cũng không cho rằng nên loại trừ các tác giả Kitô giáo khỏi phạm vi văn học Hy Lạp cổ đại. Những tác giả này gắn bó sâu sắc với truyền thống văn hóa và ngôn ngữ Hy Lạp, các tác phẩm của họ, tự thân, là một phần của di sản văn học thế giới Hy Lạp.

Theo tiêu chí ấy, tuyển tập hiện tại bao gồm các nghiên cứu về Methodius thành Olympus, Eusebius thành Emesa và Nemesius thành Emesa. Đồng thời, công trình cũng xem xét sự tiếp nhận khái niệm định mệnh vốn hình thành trong tư tưởng Hy Lạp ở những không gian văn hóa khác, trước hết là văn học Latin, vốn phát triển trong sự tương tác mật thiết với truyền thống trí tuệ Hy Lạp.

Vì lý do đó, hai bài viết được dành riêng cho Cicero và Augustine thành Hippo. Cuối cùng, trong việc khảo sát sự tiếp nhận **tư tưởng Hy Lạp**, nhóm nghiên cứu còn mở rộng góc nhìn vượt qua các thời kỳ lịch sử, qua đó lý giải sự hiện diện của một bài viết về Jean Cocteau.

Hình chỉ mang tính minh họa. Nguồn: Internet

Tập sách được chia thành ba phần, phản ánh sự đa dạng trong các cách tiếp cận đối với vấn đề **định mệnh**.

Phần thứ nhất mở đầu bằng nghiên cứu của Angela Zamora Cilento về *Moira* (Μοῖρα - nữ thần/sức mạnh định mệnh), được bà liên hệ với hành vi xe sợi trong thần thoại Hy Lạp. Trong *Iliad*, hành động xe sợi của thần linh đan cài với đời sống con người; từ tư tưởng của Heidegger, Zamora Cilento suy tư về kết cấu dệt nên của sự hiện hữu nhân sinh, gắn nó với cái chết, sự tồn tại của linh hồn nơi cõi Hades và ý chí của các vị thần, đặc biệt là Zeus. Dẫu con người mang trong mình những giới hạn cố hữu, Homer vẫn bảo lưu một không gian cho hành động chủ thể: dù định mệnh chi phối đời sống và cái chết luôn rình rập, con

người vẫn góp phần có ý nghĩa vào tiến trình đang diễn ra của các biến cố.

Xiao Ren khảo sát sự hiện diện của định mệnh trong bộ ba bi kịch *Prometheus* của Aeschylus. Phân tích của bà liên kết định mệnh với việc khôi phục một công lý vũ trụ bị xáo trộn bởi hành vi của con người, trong đó việc Prometheus đánh cắp lửa là trường hợp điển hình. Theo Ren, ý chí của Zeus được định hình bởi công lý không mang tính tùy tiện, mà biểu đạt một trật tự vũ trụ, từ đó trở thành nền tảng tối hậu cho đạo đức của *polis* (thành bang Hy Lạp). Từ đây, bà xác định nguồn gốc của đạo đức công dân nằm trong nền tảng thần học của công lý.

Bài viết của Torrijos-Castrillejo là công trình đầu tiên trong tuyển tập tiếp cận một tác giả vốn được nhìn nhận như một triết gia theo nghĩa truyền thống. Dù thường bị bỏ qua, Parmenides vẫn nhắc tới *Moira* trong thi phẩm của mình, điều củng cố giả thuyết cho rằng quan niệm của ông về tính liên kết mật thiết của thực tại có thể được diễn giải như một dạng "đan dệt định mệnh".

Theo nghĩa đó, tính hợp nhất tuyệt đối của hữu thể nơi Parmenides có thể được hiểu trong viễn tượng định mệnh luận, nơi mọi biến cố đều đã được kết nối từ trước.

Trong nghiên cứu về *Timaeus* của Plato, Qi Zhao khai mở một chủ đề vốn nhận được ít sự chú ý: vai trò của định mệnh trong đối thoại này. Zhao bác bỏ những cách diễn giải mang tính ẩn dụ về *demiurge* (Đấng Tạo tác), bởi theo ông, chúng làm lu mờ vai trò của định mệnh và tước đi tính cách nhân vị thực sự của Đấng sáng tạo. Cách đọc này xác lập một mục đích luận thần học (*theological teleology*) trong cấu trúc vũ trụ, bắt nguồn từ sự quan phòng thần linh. Theo đó, định mệnh xuất hiện từ hành động thần linh mang tính lý tính và dù định mệnh hàm chứa một dạng định mệnh luận, Zhao cho rằng đó không triệt tiêu tự do ý chí của con người.

Bài viết của Carlos Casanova về Aristotle đưa ra một luận điểm khác biệt với nhiều nhà diễn giải đương đại. Ông cho rằng Aristotle không bảo vệ một quan niệm tất định về thần tính; trái lại, "động cơ đầu tiên" (*first mover*) của Aristotle cần được hiểu như một hữu thể nhân vị sở hữu trí tuệ, tình cảm và thậm chí cả tự do. Để bảo vệ luận điểm này, Casanova tái khảo sát khái niệm "khuynh hướng trí tuệ" nơi Aristotle, nhấn mạnh trong đó các yếu tố cốt lõi của tự do. Sau đó, ông phân tích nhiều đoạn văn liên quan đến hành động thần linh nhằm chứng minh rằng hành động ấy không diễn ra dưới sự cưỡng bách của tất yếu tính.

Sau các nghiên cứu về văn học Hy Lạp thời cổ sơ và cổ điển, phần thứ hai chuyển sang tư tưởng Hy Lạp trong khuôn khổ Kitô giáo. Davide Tomaselli khảo sát một đoạn trong tác phẩm *Symposium* của Methodius thành Olympus, nơi có sự phê phán thuyết định mệnh của triết học Hy Lạp. Việc đối chiếu với tác phẩm *On Free Will* (tạm dịch: Tự do ý chí) cho thấy sự nhất quán trong lập trường phản đối thuyết quyết định tinh tú (*astrological determinism*) và bảo vệ tự do con người của Methodius.

José Cebrián Cebrián phân tích một bài giảng của Eusebius thành Emesa, trong đó tác giả Kitô giáo này phê phán thuyết quyết định tinh tú, ngộ đạo luận (*Gnosticism*) và Mani giáo (*Manichaeism*), đồng thời đặt các phê phán ấy trong một trình bày rộng hơn về tự do ý chí. Thông qua việc chú giải các đoạn Kinh Thánh cụ thể, Eusebius kiến tạo học thuyết của mình về tự do con người và triển khai những phản bác đối với các quan niệm sai lầm về định mệnh.

Một tư tưởng gia khác đến từ Emesa là Nemesius, trở thành chủ đề trong bài viết tiếp theo của David Torrijos-Castrillejo. Nghiên cứu tập trung vào phần bàn về sự phê phán định mệnh trong tác phẩm *On the Nature of Man* (tạm dịch: Về bản chất con người). Nemesius chủ yếu nhắm đến thuyết định mệnh của phái Khắc kỷ (*Stoicism*), đồng thời bác bỏ cả thuyết định mệnh tinh tú mà ông liên hệ với thuật bói toán Ai Cập. Sự phê phán ấy thậm chí còn mở rộng tới các quan niệm định mệnh của Plato. Ngược lại, Nemesius bảo vệ hình ảnh một vũ trụ được điều hành bởi sự quan phòng thần linh, trong đó con người vẫn có thể thực thi tự do ý chí đích thực dưới ánh nhìn của Thiên Chúa Kitô giáo. Dù con người không sở hữu quyền tự trị tuyệt đối bởi hành động của họ vẫn nằm trong sự quan phòng thần linh, họ vẫn là những chủ thể thực sự và phải chịu trách nhiệm cho hành vi của mình. Theo đó, Thiên Chúa hiện lên như hữu thể tối thượng điều hành cả tính tất yếu của định mệnh, vốn vẫn luôn ở dưới quyền tối hậu của sự quan phòng thần linh.

Phần thứ ba của tập sách khảo sát sự tiếp nhận quan niệm định mệnh Hy Lạp. Bối cảnh tiếp nhận sớm nhất chính là tư tưởng Latin. Pedro J. Grande Sánchez đóng góp một nghiên cứu về Cicero, tập trung vào các nguồn Hy Lạp của tác phẩm *On Fate* (tạm dịch: Về số phận). Bằng cách liên kết định mệnh với bói toán, Cicero tái diễn giải đầy sáng tạo các nguồn Hy Lạp của mình, đồng thời xây dựng một học thuyết nhằm dung hòa trật tự vũ trụ với tự do con người.

Một trường hợp tiếp nhận Latin khác của tư tưởng định mệnh Hy Lạp xuất hiện nơi Augustine thành Hippo, được phân tích trong bài viết của Rosario Neuman Lorenzini, Sergi Grau Guijarro và Miguel Ángel Belmonte. Các tác giả khảo sát sự phê phán của Augustine đối với quan niệm định mệnh của phái Khắc kỷ,

đồng thời phân tích cách ông phát triển khái niệm tự do ý chí như nguồn gốc của hành động con người. Tuy nhiên, năng lực đích thực của tinh thần nhân loại ấy vẫn nằm trong phạm vi của tính nhân quả thần linh, bởi Thiên Chúa vẫn là cội nguồn tối hậu ngay cả của những hành vi tự nguyện.

Cuối cùng, tập sách khép lại bằng một nghiên cứu về sự tiếp nhận đương đại đối với định mệnh Hy Lạp: cách Jean Cocteau diễn giải huyền thoại Oedipus. Elisabeth Kruse phân tích chân dung Oedipus đặc thù nơi Cocteau, một hình tượng khác biệt đáng kể so với các mô hình Hy Lạp cổ điển. Định mệnh bi kịch đã được các vị thần tiên báo trở thành cơ hội để tái suy tư về mối quan hệ giữa tự do ý chí và tiền tri thần tri. Theo Kruse, Oedipus của Cocteau cho thấy một sự đan cài giữa các yếu tố ấy mang tính hiện sinh và đầy nghịch nan hơn nhiều so với phiên bản cổ đại của Sophocles.

Tác giả: **David Torrijos-Castrillejo và Jorge L. Gutiérrez (1, 2)**

Chuyển ngữ và biên tập: **Thường Nguyên**

Chú thích:

1) Khoa Triết học, Đại học Giáo hội San Dámaso, Madrid 28005, Tây Ban Nha

2) Trung tâm Giáo dục Triết học và Thần học (CEFT), Đại học Trưởng lão Mackenzie, São Paulo 01302907, Brazil

Tác giả liên hệ.

Tạp chí *Religions* 2026, 17(5), 623; https://doi.org/10.3390/rel17050623

Bài nhận ngày: 22/4/2026 / Chấp nhận đăng: 18/5/2026 / Xuất bản: 21/5/2026

(Bài viết thuộc chuyên đề "Định mệnh trong triết học và tôn giáo Hy Lạp cổ đại").

Nguồn: https://www.mdpi.com/2077-1444/17/5/623